

В І Д Г У К
офіційного опонента на дисертаційне дослідження
Бойко Дмитра Миколайовича
на тему «Речі в інструментарії символічного насильства
в постсучасному суспільстві»,
поданої на здобуття наукового ступеня кандидата соціологічних наук
за спеціальністю 22.00.01 – теорія та історія соціології

Актуальність дисертаційного дослідження Д.М. Бойко обумовлена проблемністю насильства в сучасному суспільстві. В роботі досліджується символічне насильство як на рівні соціального буття, так і на рівні соціологічного теоретизування. Для сучасного українського суспільства проблему символічного насильства і, особливо, залучення до нього речей актуалізує наявність символічного тиску з боку різних соціальних та політичних суб'єктів від державної влади до ЗМІ та активістських спільнот.

Більшість досліджень символічного насильства редукує його до звичайних схем, де дослідницький фокус обмежений суб'єктами насильства та характеристиками їхніх дій, а сутність символічного насильства розкривається через девіаційну асиметрію. Вітчизняні соціологи зазвичай ігнорують матеріальні аспекти символічного насильства, тоді як дисертант фокусується на залученні речей до цієї форми насильства.

Складність теми обумовлена міждисциплінарним характером теми та її особливим світоглядним значенням. Саме тому доречним видається зауваження дисертанта про неможливість дослідження заявленої тематики із додержанням принципу свободи від оцінки М. Вебера. Із урахуванням наведених тез можна зазначити, що порушена автором дослідження тема є, по-перше, актуальною як у загальнонауковому рівні, і для вітчизняної соціології зокрема; по-друге, потребує глибокого системного аналізу проблеми із виходом на міждисциплінарний рівень. Із цим завданням дисертант гідно впорався.

***Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків і
рекомендацій, сформульованих у дисертації***

Текст дисертації Бойко Д. М. відрізняється оригінальністю авторського підходу до аналізу місця та ролі речей у процесах символічного насильства, а також надає підстав відзначити новизну авторських положень.

Безумовно важливу роль відіграє в обґрунтуванні наукових положень теоретична база, що вражає своєю фундаментальністю та розмаїттям використаних положень. Стрижневими для автора стають постструктуралістські теорії, серед яких особливої уваги заслуговує теорія П. Бурдьє; соціологічні версії марксизму авторства представників Франкфуртської школи та їхніх передвісників; і, звісно, концепції розробників акторно-мережевої теорії. Зауважимо, що досить популярні у сучасній соціології концепції Б. Латура, Дж. Ло та К. Кнорр Цетіни розглядаються автором із прискіпливо-критичних позицій, як і має бути у науковій праці. Обраний автором перелік теоретичних положень дозволяє йому створити досить повну картину соціологічного погляду на символічне насильство і залучення до нього речей, водночас залишаючись у кордонах соціологічного знання навіть під час реалізації міждисциплінарних аспектів дисертаційної мети.

Попри те, що роботу виконано в межах спеціальності «теорія та історія соціології», емпірична база роботи також є широкою та переконливою. Емпіричні данні отримано за допомогою цілої низки застосованих автором під час власних досліджень соціологічних методів, таких як кейс-стаді, критичний дискурс-аналіз, включене спостереження, експеримент, експертне та структуроване вибіркове інтерв'ю, аналіз текстів тощо. Д. М. Бойко демонструє вміння систематизувати та узагальнювати дані методологічно різних досліджень.

Джерельна база дисертації є також досить ґрунтовною, що складається з 212 джерел, в тому числі іноземних.

Наукова новизна одержаних результатів

З-поміж результатів дисертаційного дослідження особливу увагу своєю новизною привертають наступні положення. Авторська концепція розгляду символічного насильства в термінах нав'язування і спротиву виводить цей феномен до поля дослідження боротьби, і дозволяє вийти на проблему інструментальної функції символічного насильства в процесах легітимації соціального порядку.

Самий процес залучення речей до символічного насильства розглянуто автором крізь призму єдності символізації речей та матеріалізації символу. На користь цього працює і наступна авторська новація, а саме визначення актуалізованих практиками символічного насильства характеристик речей відповідно до трьох рівнів зазначених практик: діяльнісного, дискурсивного та просторового. Загалом всі запропоновані Бойко Д. М. новації є фундаментальними та функціональними. Функціональними є й удосконалення, яким автор піддає низку соціологічних концепцій та аналітичних засобів. Так, дисертант систематизує і класифікує концептуальні інструменти соціології речей, пропонує трирівневу схему соціальної онтології речей, адаптує соціологічні інтерпретації «символічного» та «насильства» до їх концептуального розгляду як рівнозначних феноменів; узгоджує порядок співвідношення категорій «символічне насильство», «символічна боротьба», «символічна влада», «символічний капітал» та «гегемонія». Кожний з цих пунктів новизни є фундаментом авторських новацій та, у свою чергу, спирається на результати кропіткої роботи дисертанта із центральним поняттям дисертаційного дослідження – «символічне насильство», яке дістає суттєвого розвитку.

В цілому формулювання елементів наукової новизни не викликає питань чи зауважень, кількісно та якісно відповідають усім вимогам.

Оцінка змісту та завершеності дисертації

Дисертаційна робота за обсягом і компонентами повністю відповідає наявним вимогам: містить анотацію, список публікацій і безпосередньо сам стандартно структурований текст, що складається із вступу, трьох розділів, списку використаних джерел та додатків. Основний текст складає 186 сторінок із загальних 223. Робота ілюстрована 4 таблицями. Список використаних джерел містить 212 найменувань.

У першому розділі «Теоретико-методологічні засади дослідження речей у інструментарії символічного насильства» дисертантом проаналізовано соціологічний доробок щодо дослідження речей в інструментарії соціологічного насильства. Автор докладно розглядає різні класи концепцій соціології речей. Також у першому розділі вирішено важливе завдання, а саме реконструйовано помилкове бачення «символічного насильства» як лише форми або різновиду «насильства взагалі». Дисертант пропонує слушну та обґрунтовану інтерпретацію складових категоріального конструкту «символічне насильство» як рівноцінних. Бойко Д. М. чітко окреслює ряд процесів, аналіз яких дозволяє розглядати символічне насильство в соціологічному полі.

Спираючись на висновки, що зроблені у першому розділі, автор переходить до центрального питання дисертаційного дослідження – соціологічній концептуалізації залучення речей до символічного насильства, якій присвячено другий розділ роботи. Деталізація та поглиблення аналізу співвідношення поняття «символічне насильство» із суміжними категоріями дозволили авторові інтерпретувати символічне насильство на аналітичному рівні як процесуальний момент символічної боротьби. Спираючись на цю інтерпретацію, Бойко Д. М. пропонує авторську дефініцію символічного насильства як нав'язування значень, символів або символічних систем та їхньої легітимації, направлених на встановлення та відтворення гегемонії.

При цьому символічне насильство розкривається автором через протиставлення процесів нав'язування та спротиву, а також через процес легітимацію, що трактується як пояснення та виправдання соціальної реальності. Реалізація символічного насильства розглядається дисертантом як на об'єктивному, так і на суб'єктивному рівнях.

Розглядаючи процес соціального освоєння речей як динамічну єдність символізації речі та матеріалізації символу, автор зазначає символічно-насильницький характер такого освоєння та пропонує орієнтувати аналітичну схему на конкретні практики і ситуації як втілення перетину окремих речей із окремими процесами символічного насильства, ґрунтуючись на розробленій у першому розділі трирівневій моделі соціальної онтології речей. Ця схема є важливим методологічним кроком у розгортанні авторської концепції залучення речей до процесів символічного насильства, який дозволяє дисертантові послідовно перейти до емпіричного дослідження теми.

Третій розділ присвячений емпіричному дослідженню залучення речей до символічного насильства і продовжує авторську логіку трирівневого аналізу, згідно якій для кожного рівня розробляються окремі методи, методики та техніки. При аналізі дискурсивного рівня залучення речей до символічного насильства, дисертант поєднує підхід Е. Лакло і Ш. Муффа, з одного боку, та методику Н. Феркло, з іншого. Це дозволило авторові дійти важливих висновків щодо артикуляційних механізмів залучення до символічного насильства речей-текстів та описати три варіанти співставлення цих речей із дискурсами, що умовно поіменовані автором як “ін’єкція”, “опанування” та “обґрунтування”. Задля аналізу просторового рівня залучення речей до символічного насильства автор комбінує критичний дискурс-аналіз із включеним спостереженням у варіанті М. де Серто та робить висновок щодо специфіки сприяння символічного насильства на просторовому рівні. Думка автора про те, що просторовий рівень символічного насильства майже автоматично мінімізує можливості спротиву,

спонукає прискіпливіше ставитися до багатьох сучасних політико-культурних процесів в українському суспільстві.

Важливою частиною емпіричного дослідження Бойко Д. М. став аналіз символічно-наси́льницького потенціалу фреймів демонстративного споживання (на прикладі споживання одягу для собак). Використовуючи дані дослідження, що було проведене у співпраці із маркетинговим агентством та включало в себе експеримент, експертне інтерв'ю, аналіз текстів та структуроване вибіркове інтерв'ю, дисертант доводить, що демонстративне споживання цієї продукції робить речі — одяг і самих собак — інструментом нав'язування “модної” символічної системи, и при цьому найбільший спротив такому варіанту насильства чинять самі речі. Таким чином автор демонструє справедливість запропонованого трактування символічного насильства саме в категоріях боротьби та спротиву.

Комплексний підхід до емпіричної частини дослідження є безумовною перевагою дисертації і значно підвищує переконливість авторських висновків.

Значущість дослідження для науки і практики, впровадження наукових результатів, напрями їх подальшого використання

Матеріали дисертаційного дослідження можуть бути використані у сфері соціальної політики та державного (міського) управління, у першу чергу — в розробці пропозицій, рекомендацій, проектів, програм протидії насильству та дискримінації, реорганізації державної освітньо-виховної діяльності. Також положення та висновки дисертації використано для розвитку і вдосконалення низки навчальних курсів для різних факультетів Харківського національного університету, зокрема «Критичний аналіз сучасного суспільства», «Маніпулятивні технології в сучасному суспільстві», «Критична соціологія», «Політична соціологія», «Річ. Символ. Насильство», «Новітні соціологічні теорії». У перспективі можливим є

використання матеріалів дисертації при розробці та викладанні таких курсів, як «Соціологія речей», «Соціологія насильства», «Соціологія повсякденності» та інших.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.

Дисертаційне дослідження не пов'язане із науковими темами.

Повнота викладу результатів в опублікованих працях та апробація на конференціях

Науковий доробок дисертанта налічує 14 робіт, 3 з яких опубліковані в спеціалізованих виданнях України з соціологічних наук, 1 стаття – у науковому виданні України, що включено до наукометричної бази, 1 стаття – у науковому зарубіжному виданні, що включено до наукометричних баз, 2 статті, які додатково відображають наукові результати дисертації, 7 тез доповідей на наукових конференціях. Публікації Бойко Д. М. повною мірою відображають положення дисертації.

Дискусійні положення та зауваження

Із урахуванням зазначених якостей можна позитивно оцінити здобутки дисертанта, але водночас поставити декілька питань, що виникають з приводу дискусійних положень дисертації:

- автор зазначає латентний характер символічного насильства (с.88), але недостатньо чітко розкриває механізми латентного насильства та специфіку впливу його на соціальні відносини саме через латентність. Адже латентність символічного насильства дозволяє легше маніпулювати громадською думкою, маскувати дійсний характер мотивів суб'єктів соціальних відносин, розкриває простір для ханжества, лицемірства тощо.
- бракує чіткості й артикуляції властивості символічного насильства в ситуаціях конфлікту, що виникає, коли речі, які мають один формат походження (наприклад громадський), використовуються в іншому

формату відносин (наприклад, у ринковому, коли речі громадського походження продаються).

- на наш погляд, слід було надати визначення характеру символічного насильства у повсякденному житті, наприклад, у застосуванні моральних норм, родинних обов'язків, боргу, відповідальності тощо.

- у підрозділі 1.2 дисертації автором розглянуто різні концепції насильства, але щодо різних форм і типів насильства та взагалі будь-якої класифікації насильства жодних зауважень не робить, тоді як це, на наш погляд, додало б цьому підрозділу більшої глибини.

Втім, зауваження не впливають на загальну якість дослідження Бойко Д. М. та не знижують значущості результатів його дисертаційного дослідження. Загальний рівень виконання дисертаційної роботи, актуальність, наукова новизна та практична значущість дисертаційного доробку автора відповідають чинним вимогам щодо кандидатських дисертацій (пп. 9, 11, 13, 14 Порядку присудження наукових ступенів, затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України №567 від 24 липня 2013 р. зі змінами, внесеними згідно з Постановами Кабінету Міністрів України №656 від 19 серпня 2015 р. та №1159 від 30 грудня 2015 р.). Таким чином, автор дисертації, Бойко Дмитро Миколайович заслуговує на присудження наукового ступеня кандидата соціологічних наук за спеціальністю 22.00.01 – теорія та історія соціології.

Офіційний опонент -

доктор соціологічних наук,

професор, зав. каф. соціології та соціальної роботи

Класичного приватного університету

Підпис С.Л. Катаєва засвідчую
Начальник відділу управління персоналом
Класичного приватного університету
С.Л. Катаєв "_____" "_____" 20__р.

С.Л. Катаєв